

II EYLÜL VE SONRASI: TERÖRİZM, PETROL VE NÜKLEER TEHDİT EKSENİNDE ORTADOĞU

Ramazan İZOL*
Samet ZENGİNOĞLU**

Atf/©: İzol, Ramazan; Zenginoğlu, Samet, (2014). "11 Eylül ve Sonrası Terörizm, Petrol ve Nükleer Tehdit Ekseninde Ortadoğu", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 423-439.

Özet: 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıların ardından üç husus dikkat çekmiştir. İlk olarak; gerçekleştirilen bu saldırı, terörizm olgusunun Soğuk Savaş dönemine kıyasla farklı yöntem ve içerikle değerlendirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İkinci olarak; bu saldırılar sonrası ABD'nin 2001 Afganistan ve akabinde 2003 Irak müdahaleleri ile esas amacının petrol kaynak ve güzergâhlarının kontrolü olduğu tartışmaları gündeme taşınmıştır. Son olarak ise, müdahale süreci ve sonrasında İsrail-İran hattı başta olmak üzere Ortadoğu bölgesinde nükleer tehdit konusu gündeme gelmiştir. Bu genel çerçevede dâhilinde bu çalışmanın amacı; 11 Eylül ve sonrasında bu üç husus ekseninde Ortadoğu bölgesine yönelik görüş ve tartışmaların farklı perspektifler dâhilinde ortaya konmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Terörizm, Petrol, Nükleer Tehdit.

Makale Geliş Tarihi: 16.07.2014/ Makale Kabul Tarihi: 11. 12. 2014

* Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. e-posta: ramazanizol@akdeniz.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. e-posta : sametzenginoğlu@gmail.com

9/11 and Its Aftermath: Middle East on the Axis of Terrorism, Oil and Nuclear Threat

Citation/©: İzol, Ramazan; Zenginoğlu, Samet, (2014). "9/11 and Its Aftermath: Middle East on the Axis of Terrorism, Oil and Nuclear Threat", Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 7, Issue 2, pp. 423-439.

Abstract: *Following the attacks on the World Trade Center in the US on September 11th 2001, three points draw attention. Firstly, these attacks revealed the obligation of evaluating the phenomenon of terrorism with a distinctive method and content when compared with the Cold War period. Secondly, the debates that the essential goal for US was the intervening with Afghanistan and Iraq in 2001 and 2003 respectively was to control the resources and routes for oil, and these attacks were used as the means of legitimacy are often brought to the agenda. And lastly, during and after the intervention, the issue of nuclear threat came under fire in the Middle East, especially on the Israel-Iran line. Within this general framework, the main goal of this study is to introduce the different perspectives, views, and debates on the Middle East on the axis of three factors about 9/11 and its aftermath.*

Keywords: *Middle East, Terrorism, Oil, Nuclear Threat.*

I. GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyasının asırlardır dünyanın kalp merkezi ve ana eklem noktalarından biri olduğu bilinmektedir. Bu coğrafya, teo-stratejik açıdan tek taraflı üç büyük dinin doğduğu yer olması bakımından; jeo-stratejik açıdan ise, sahip olduğu yer altı kaynakları bakımından büyük öneme sahip olmuştur.

Ortadoğu, sahip olduğu bu stratejik konumdan ötürü Soğuk Savaş dönemi boyunca iki süper gücün (Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) öncelikli coğrafyalarının başında gelmiştir. Dâhili aktörler açısından ise, özellikle Arap milliyetçiliğinin yayılması, İsrail ile Arap Devletleri arasındaki karşılıklı birbirlerini tanımamaya dayalı çatışmaların hiç durmadan devam etmesi, Soğuk Savaş süresince bölgede tansiyonun yüksek olmasına neden olmuştur. Ayrıca, İsrail-Filistin çatışmasına bağımlı olarak yükselen terörizm tehdidi bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açtığı gibi, problemlerin içinden çıkılmaz bir karaktere dönüşmesinde de etkili olmuştur (Nayon, 2007: 69-78).

Bölgedeki gelişmeler, çoğu kez bizatihi başta Batılı ülkeler olmak üzere harici aktörleri de etkilemiştir. Özellikle 1973 yılındaki Yom Kippur savaşı, bölgedeki

çatışmaların ve gerilimlerin sadece bölge için sonuç(lar) doğurmadığını, bu etkilerin bölge dışına da yansıdığını göstermiştir. Öyle ki, bu savaş sırasında Arap Devletlerinin uyguladıkları petrol ambargosuyla birlikte Batılı devletler, ekonomilerinin enerjiye bağımlı olduğu gerçeğinin farkına varmışlardır (Mitchell, 2006: 255-269).

11 Eylül 2001'den sonra Bush'un terörizme savaş açmasından sonra (Murphy, 2003: 607-632) Ortadoğu'nun genel siyasi, toplumsal ve sosyal durumu temel endişelerin ve potansiyel tehditlerin kaynağı haline dönüşmüştür. Bugüne kadar, sadece kendi ekonomisi açısından büyük öneme sahip petrol kaynaklarının güvenliğini sağlamayı öncelikli hedeflerine koyan ABD dış politikasında, bu trajik olaylardan sonra radikal değişiklikler meydana gelmiştir (Bacevich, 2006: 65-81). Kendi topraklarından çok uzaklarda cereyan eden çatışmalar ve problemler ilk defa bu olayla, Amerikan topraklarına sıçramış ve kendi vatandaşlarının güvenliğini yakından tehdit etmiştir. Bu yüzden, mevcut problemlerin kökünden halledilmesi ve Ortadoğu'ya demokrasinin götürülmesi Bush'un yeni önceliklerinden birisi olmuştur.

11 Eylül saldırıları haricinde, 11 Mart 2004 tarihinde Madrid'de dört trene düzenlenen bombalı saldırılar ve 7 Temmuz 2005 tarihinde Londra'da 6 metro istasyonuna eş zamanlı olarak gerçekleştirilen terör eylemleri bölgeye yönelik olumsuz algının yükselişe geçmesine neden olmuştur. Zira bölge, terörün doğduğu, beslendiği ve geliştiği alan olarak görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak da bölgeye müdahale etme amaçları gündeme gelmiştir.

ABD'nin önce Afganistan'a (2001), ardından Irak'a (2003) müdahalesi bölgedeki kırılğan yapının derinleşmesine yol açmıştır. Bu askeri müdahalelerde bölgenin "terörizm" ile ilişkisi ön planda olsa da, dikkate değer bir diğer husus İran'ın bölgedeki gücünün ABD lehine dengelenmesi ile ilgili olmuştur. Zira İran'ın nükleer program konusunda ısrar etmesi, bölgedeki tansiyonu artırıcı önemli sebeplerden bir diğerini teşkil etmiştir (Lind, 2007: 105-112).

11 Eylül saldırılarına kadar Ortadoğu'da sadece kendi çıkarlarının korunmasını hedefleyen bir politika yürüten ABD'nin radikal bir dış politika değişikliğine gitmesi kaçınılmaz olmuştur. Zira Washington yönetimi 11 Eylül saldırılarından sonra doğrudan saldırı tehdidi altında bulunduğu gerçeğinin farkına varmıştır. Bu bakımdan, Ortadoğu'nun demokratikleştirilmesi ve liberalleştirilmesi kendi perspektifinden tercih edilen seçeneklerden birisi olmuştur. Bununla birlikte, bu konuda somut adımlar atılması noktasında, ABD yönetiminin esas olarak gerçekleştirilmeye çalıştığı hedef kendi güvenliğini sağlamaktan

ve çıkarlarını güvence altına almaktan başka bir şey olmamıştır (Bauchard, 2007, 397-410). Fakat ifade edilen müdahalelerin ardından bu hedeflerin aksi yönünde bir durum ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Afganistan ve Irak'a yapılan müdahaleler sonrasında (Pfiffner, 2006: 35-52) bölgede tam olarak temin edilemeyen istikrar ve güven ortamının eksikliği terörist faaliyetlerin rahatça yayılmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Hassas dengeler üzerine kurulu Ortadoğu'daki düzenin temelden sarsılmasıyla, bölgedeki güç dengelerinin (özellikle İran-Amerika-İsrail ekseninde) yeniden oluşturulması zorunluluğu istikrar bozucu etki yaratmıştır.

Genel hatları ile Irak ve Afganistan'a yapılan Amerikan müdahaleleri, Ortadoğu'daki siyasi ortam açısından iki zıt bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bir yandan, Irak'taki seçimler ve sivil bir hükümetin yönetime (iktidara) gelmesi ve Ortadoğu'daki diğer bazı ülkelerde görülmeye başlanan bazı küçük demokratik açılımlar umut verici olmuştur. Fakat diğer taraftan, bu müdahaleler bölgenin geleceği konusundaki belirsizlik ve istikrarsızlık noktalarındaki fay hatlarını derinleştirmiştir.

Bu çalışma, zikredilen kapsam çerçevesinde üç önemli başlık üzerinden 11 Eylül sonrası Ortadoğu coğrafyasını analiz etmeyi hedeflemektedir. Başlıklardan ilkinin, terörizm tehlikesi oluşturmaktadır. İkinci önemli başlık, petrolün stratejik önemi ve geleceği ile ilgilidir. Soğuk Savaş döneminin vazgeçilmez unsurlarından olan "nükleer" güç olgusunun, bölge ve dünya açısından 21. yüzyılda bir "tehdit" unsuru/söylemi haline gelmesi ise çalışmanın üçüncü ve son başlığını oluşturmaktadır.

II. 21. YÜZYILDA TERÖRİZM TEHLİKESİ: BİR "KORKU" YÜZYILI MI?

Berlin duvarının yıkılmasının üzerinden on yıl geçtikten sonra, 11 Eylül 2001 saldırıları meydana gelmiştir. Yapısı ve yöntemi itibariyle Soğuk Savaş dönemi tehditlerinden farklı olan bu saldırı ile "terörizm" olgusu uluslararası gündemin temel tartışma alanlarından birisini teşkil etmiştir.

"Belirli bir siyasal hedefe ulaşmak veya siyasal bir davayı yüceltmek amacıyla ve genelde kurulu düzeni değiştirmeye veya söz konusu siyasal davaya boyun eğmeye mecbur etmek için başvurulan 'zorlayıcı ve şiddet içeren' davranışlar" (Ersoy, 2002: 16; Dyson, 2010: 4) olarak tanımlanan terörizm, "son derece somut ve dünyevi gerçeklere dayanan politikaların genel amaçlarına bütünlüklü sürdürülen bir strateji(dir)" (Altuntaş, 2009: 21)." Terörizmin amacı, korku salmak ve hedef seçtiği kitlede yığınlık oluşturmaktır. 21. yüzyılda küreselleşmenin de etkisi ile terörizm, uluslararası bir boyut kazanmış, medya araç-

ları vasıtası ile saldırıların daha fazla kişi tarafından duyulması ve görülmesi sağlanmıştır. Böylece, saldırıların toplumsal ve siyasi tahrik etkisi tahrip etkisinden daha fazla olmuştur.

11 Eylül saldırılarının köktendinci El-Kaide (Burke, 2004) örgütü tarafından üstlenilmesinin ardından, terörizm olgusu İslam ile ilişkilendirilmiş ve terörün kaynağı olarak Ortadoğu bölgesine odaklanılmıştır. Batı düşmanlığı ve kini üzerinden beslenen ve dini temellere dayalı bir yönetimi hayata geçirmeyi hedefleyen bu tür köktendinci hareketler İsrail'in ve ABD'nin Ortadoğu'dan çıkarılmasını, ulaşılması gereken temel hedef olarak belirlemiştir. El-Kaide ve diğer terörist gruplar Amerikan karşıtlığı ve düşmanlığı temelinde, Dünya'daki bütün Amerikan çıkarlarını ve varlığını hedef seçerek ABD'ye karşı amansız bir savaş açmışlardır (Filiu, 2007: 65-80).

Ortadoğu'daki siyasi güç dengeleri bağlamında, radikal dinci örgütlerin etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. Doğrudan, bazı devletlerce desteklenen bu yasadışı hareketlerin bölgedeki istikrarı ve düzeni kökünden sarstığı şüphe götürmez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. 11 Eylül'ün ardından terörizmle mücadele kapsamında bölgeye odaklanılması neticesinde, bölgede uzun yıllardan beridir varolan bu problemin üzerine gidilmeye başlanmış ve bu tehdidin yok edilmesi amacıyla somut kararlar alınması noktasında Batı Devletleri arasında konsensüs oluşmuştur. "Avrupa ve ABD, özellikle radikal İslamist terörizmin 'Batı' için tehdit olduğu konusunda bir tereddüt yaşamamış ve bu hareketin sorumlusu olan kuruluş, örgüt ve rejimler konusunda da ciddi bir yol ayrımı yaşanmamıştır. (Dedeoğlu, 2006: 23)" Her ne kadar, terörizme karşı uygulanacak yöntemlerde ABD ve Avrupa Birliği arasında bazı farklılıklar olsa da temel sorun konusunda bir uzlaşma sağlanabilmiştir (Bruton, 2007: 15-24). Eklemek gerekir ki, bahsedilen yaklaşım farklılığı, Avrupalıların, Amerikalı yetkililerin aksine, "teröre karşı savaş" (*war on terror*) yerine, "terörizmle mücadele" (*fight against terrorism*) ifadesini tercih etmelerinden doğmaktadır (Tangör ve Sayın, 2012: 88).

ABD, bu yeni tehlike karşısında güvenliğini sağlamak için bir dizi tedbir alma zorunluluğu hissetmiştir. Lakin karşı karşıya kalınan tehdidinin tespit edilmesi ve sonrasında etkisiz kılınması konusunda engellerle karşılaşmıştır. Zira uluslararası/aşırı nitelik kazanan bu yeni tehdit, kontrol edilmesi güç iki temel dayanaktan oluşmaktadır. Bunlar; saldırganların, yok etme gücü sınırsız olan nükleer, kimyasal ve biyolojik kitle imha silahlarını kullanabilme kapasitesine ve bağlantılı olarak, etkileri çok büyük ve derin olabilen fiziki ve psikolojik zararlar verebilecek hareket imkan ve kabiliyetine sahip olmalarıdır.

Problemin boyutunun ve kapsamının karmaşık ve girift olması sebebiyle (olası) çözüm yolları konusunda takınılacak tutumun da belirlenmesi kolay olmamıştır. Sadece sonuçlarla ve sonuçların tezahürleri ile uğraşmak, çözüm üretilmesini engellediği gibi, yüzleşmek zorunda kalınan problemin muğlaklaşmasına da neden olmuştur. Öyle ki, terörizmle mücadele etme hedefi doğrultusunda; temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, belli topluluklar (özellikle Müslümanlar) hakkında önyargıların ve ötekileştirici söylemlerin oluşmasına ve toplumlarda yapay korkuların yaratılması gibi sosyal olgular, yeni ve farklı problemlerle karşı karşıya kalınmasına yol açmıştır.

Batı kamuoyunun gözünde bu tehlike, karmaşık haliyle, iyi tespit edilememesi yüzünden her geçen gün artarak endişe verici bir hal almıştır. Şurası bir gerçektir ki, 11 Eylül saldırılarından sonra tehlikeli bir şekilde, bir kavram karmaşası ortaya çıkmıştır. “Terörizm”, “İslam”, “Terörizm ve Müslümanlar” ve “İslamcı hareketler” arasında oluşmaya başlayan bu karmaşa ile bütün Müslümanlar tek bir kategoriye konarak, radikal İslam uğruna mücadele veren teröristler olarak nitelenmeye başlanmıştır. Batı kamuoyundaki terörizm algısı bu çerçevede şekillendirilmiştir. Diğer açıdan, ayrımcılığa tabi olma hissi ve potansiyel suçlu muamelesi olarak görülme düşüncesi, Müslümanların içinde yaşadıkları toplumlara entegre olmalarını zorlaştıran bir diğer faktör olmuştur. Dolayısıyla, bir bakıma sorunun çözümüne giden yollardan birisi terörizmi önlemek hedefiyle paradoksal bir şekilde daha en baştan bizatihi Batılı devletler tarafından tıkanmış ve topluma tam manası ile entegre olamamış Müslüman toplulukların terörist yapılanmaların kucağına itilmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır.

Medeniyetlerarası çatışmalara kadar ulaşacağı varsayılan terörizm probleminin daha geniş perspektiften analiz edilmesi, Ortadoğu bölgesini ilgilendirdiği kadar Batı Dünyasını da çok yakından ilgilendirmektedir. Her sosyolojik sorun gibi terörizm olgusu da içinden çıktığı toplumdan bağımsız olarak doğru bir şekilde değerlendirilemez. Bugüne kadar ABD'nin ve diğer Batılı devletlerin Ortadoğu'ya ilişkin uyguladıkları ayrımcı ve dışlayıcı politikaların sonucu olarak terörizm gibi büyük bir tehdidin ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu politikaların bir sonucu olarak bölgedeki toplumların tepkileri ile karşılaşmışlardır ve bu tepkiler de bölgede belli gruplara destek kazandırmıştır. Bütün dünyayı tehdit eden terörist hareketlerin gün yüzüne çıkmasında, Batılı devletlerin yalnız kendi ulusal çıkarlarını ve ekonomik menfaatlerini gözeterek, bölgedeki diktatörlükleri, anti-demokratik yönetimleri desteklemeleri gibi oportünist politikaların etkisi göz ardı edilemez boyutta

olmuştur. Örneğin, İran–Irak savaşı süresince İran İslam Devrimi'nin etkilerinin yayılmasının önlenmesi ve Ortadoğu'daki ABD çıkarlarının savunulması için Saddam gibi bir diktatörün desteklenmesi ve ülkesinde uyguladığı anti-demokratik uygulamalara göz yumulması, anti–Amerikancı ve anti–Batıcı radikal hareketlerin yeşermesinde temel faktörlerden birini teşkil etmiştir.

11 Eylül saldırıları ile birlikte ilk defa kendi topraklarının hedef alınmasının ardından ABD, karşı karşıya kalınan sorunun öneminin farkına varmış ve Ortadoğu'ya ilişkin politikalarını yeniden gözden geçirme yoluna gitmiştir. Amerikan yöneticileri, terörü besleyen kaynakların kökü kurutulmadan varolan sorunun üstesinden gelmenin imkansız olduğunun farkına varmışlardır. Bu yeni konjonktürde, Büyük Ortadoğu Projesi'nden (BOP) ve Ortadoğu'da demokratik yönetimlerin özendirilmesi ve desteklenmesi, eğitim, sağlık ve ekonomik alanlarda iyileştirilmelerin yapılabilmesi için destekte bulunmak ve bölgenin büyük bir kısmında hüküm süren diktatörlük rejimleri üzerinde baskı kurarak siyasi alanda demokratikleşmenin sağlanmasını özendirmek gibi tedbirlerin gerekliliğinden söz edilmeye başlanmıştır. “BOP'un çıkış noktası, 11 Eylül saldırılarıdır. Bu saldırı, küresel terörizmin hangi boyutlara ulaştığını bütün dünyaya göstermesi bakımından da önemlidir. Bir başka önemi de, o güne kadar klasik yöntemlerle yürütülen küresel terörle mücadelenin bir işe yaramadığının anlaşılmasını sağlamasıdır. Çok bilinen bir uyarıdır: ‘sıtmadan kurtulmak için sivrisinekleri öldürmek yetmez; esas olan bataklığı kurutmaktır.’ Amerika geç de olsa bunu algulamış ve ‘terör üreten bataklıklar nasıl kurutulur’ arayışları BOP'un temelini oluşturmuştur (Günel, 2004: 157).” Bu temelde, sadece askeri tedbirlerle sorunun halledilmesinin ve üstesinden gelinmesinin zorluğu görülmüştür. Irak'a askeri müdahalede bulunularak Saddam rejiminin sona erdirilmesi ve demokratik seçimlerin yapılmasıyla beraber sivil bir yönetimin ülkeyi yönetmesi gibi tedbirlerin alınmasında bu değerlendirme farklılığının etkisi büyük olmuştur. Her ne kadar, ifade edilen kapsamda BOP'un bölge lehine bir inisiyatif olduğu düşünülse de, projenin bölge aleyhine, sadece İsrail lehine olduğu yönünde değerlendirildiğini ve eleştirildiğini eklemek gerekmektedir (Yutsever, 2004). Yine, “ABD tarafından başlatılan BOP, hedefleri bakımından bölgede barış ve istikrarın yakalanmasına hizmet edecek mahiyette görünse de, kurgulanma biçimi ve bunun ilk aşamasının Irak'ta ortaya çıkardığı sonuçları itibarıyla başarı şansının düşük olduğu” (Dağcı, 2006: 186) şeklinde değerlendirilmiştir ve projenin, ABD'nin bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol etme amacına yönelik sosyo-ekonomik ekseninde bir meşruiyet oluşturma girişimi olduğu müşahade edilen bir diğer gelişme olmuştur.

Terörizm ekseninde son olarak; ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin politikasının belirlenmesinde kayda değer hususlardan birisi de Arap-İsrail çatışması ve bu konuda ABD'nin takındığı tutumdur. Amerikan dış politikasının belirlenmesinde ve şekillenmesinde Arap-İsrail çatışmasının iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Hassan-Yari, 2010: 157-169). Yukarıda da ifade edildiği üzere ABD, 11 Eylül sonrasında Müslüman ülkelerde, ılımlı hükümetlerin desteklenmesiyle terörizmin gayri meşru kılınmasını ve radikal ideolojilerin yayılmasının engellenmesi için yeni girişimlerde bulunulmasını, diplomasi alanında, kamunun bilgilendirilmesi alanında ve eğitim faaliyetleri alanında yatırım harcamalarının artırılmasını hedeflemiştir. Lakin ABD'nin Müslüman ülkelerde sahip olduğu olumsuz/kötü imajını düzeltmek için yaptığı yatırımların ve bilgilendirme amaçlı faaliyetlerinin bir çoğu etkisiz kalmıştır. Şüphesiz, bölgedeki Amerikan imajının düzeltilememesinin temelinde Filistin-İsrail sorununda ABD'nin takındığı İsrail yanlısı tutumunun belirleyici olduğu gerçeği ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla bölge halklarının fikirlerini olumlu yönde etkileyebilmek için Filistin-İsrail çatışmasının barışçıl yollardan halledilmeye çalışılması yönünde ABD'nin geliştireceği inisiyatifin belirleyici bir unsur olacağı görülmektedir.

III. PETROLÜN STRATEJİK ÖNEMİ VE GELECEĞİ

Özellikle 20. yüzyıla birlikte, temel enerji kaynağı olarak endüstrileşme (sanayileşme) ve kentleşme bağlamında ekonomik kalkınmada kömürün yerini alan petrole yönelik talebin yükselişi hızlı olmuştur. Güç odaklarının kontrolünü ele geçirmek için çabaladıkları petrolün büyük bir çoğunlukla Ortadoğu'da bulunması da bütün dikkatlerin bölgeye yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Enerji hammaddesi olarak dünya ekonomileri açısından vazgeçilmez olan petrol kaynaklarının güvence altına alınması, bu bölgenin önemini artıran temel faktörlerden birisini oluşturmaktadır (Lorot, 2007: 35-44).

21. yüzyılda da başta nükleer enerji olmak üzere diğer enerji kaynaklarının petrolün tacını elinden alamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu stratejik önemiyetinden ötürü petrol, kısa süre zarfında büyük güçlerin uluslararası diplomasiyi belirlemede temel stratejik bir konusu haline dönüşmüştür (Beltaran, 2007: 8-19). Bu stratejik önemle birlikte Ortadoğu, özellikle 20. yüzyılın başından bu yana sahip olunan zengin petrol rezervlerinden ötürü çatışmanın, savaşın ve yüksek tansiyonun hakim olduğu bir alan olmuştur. Zira uluslararası politikada söz sahibi olmakla Ortadoğu'da etkili olmak arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Bu bağ nedeniyle bölgesel bazda olduğu kadar küresel bazda da aktörler arasında çatışmalar kaçınılmaz olmuştur/olmaktadır. Ör-

neğin, tarihsel perspektifte 11 Eylül'ün ardından ABD'nin Irak müdahalesi başta olmak üzere, Rusya ile Avrupa arasında doğalgaz yüzünden yaşanan gerginlik, Latin Amerika'da petrol kuyularının millileştirilmesi girişimleri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) petrol ikmal yollarının garanti edilmesi nedeniyle saldırgan petrol diplomasisi izlemesi (L'Huillier, 2007: 37-49) gibi gelişmeler bu baği ve ifade edilen görüşü destekler mahiyettedir. Bu durum, daha sonraki dönemlerde de geçerli olmuştur ve enerjiye olan talep artışı da göstermektedir ki, kıt petrol kaynakları konusundaki çatışmalar artarak devam edecektir.

Doğrudan petrol enerjisine bağımlı olan gelişmiş devletler açısından ikmal yollarının güvenliği ve petrol zengini devletlerdeki istikrar, birincil önceliği oluşturmaktadır. Kötümser tahminlere göre dünyadaki petrol rezervlerinin tükenmesine doğru gidilmekte (Çulhazabcı, 2005: 229) ve bu yüzden petrol savaşlarının çıkacağından söz edilmektedir. Zira hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler bakımından Ortadoğu'dan gelen hidrokarbonun kesilmesi büyük bir risk arz etmektedir. Dolayısıyla dünya ekonomilerinin istikrarı ve güven ortamının tesis edilmesi bakımından Ortadoğu petrol kaynaklarının kesintiye uğramadan dünya piyasalarına sunulmasının garanti edilmesi, ABD gibi diğer ülkelerin de üzerinde önemle durduğu konulardan birisidir.

Bugün itibariyle dünya petrol üretiminin üçte birinin, kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin ise üçte ikisinin bulunduğu Ortadoğu gerçeğini göz önünde bulundurursak, bu endişenin boyutlarının anlaşılması daha da kolaylaşmaktadır. Yapılan en son araştırmalarda gelecek otuz yıllık süre zarfında petrol hammaddesine olan ihtiyacın artarak devam edeceğinin altı çizilmekte ve mevcut kaynakların bu talebi karşılamaktan çok uzak olduğu tespiti yapılmaktadır. Eğer yapılan tahminler gerçeği yansıtıyorsa bu konuda endişelenmenin yerindeliği daha kolay anlaşılmaktadır. Batılı devletlerin yanı sıra, siyasi ve ekonomik güç bakımından yükselişe geçen Çin Halk Cumhuriyeti'nin son zamanlardaki artan enerji talebi, hidrokarbona ilişkin yapılan bu tahminin gerçekleri yansıttığını göstermektedir (Kellner, 2006: 425-470) .

Ortadoğu'daki mevcut petrol rezervleri ve kuyuları çok küçük bir alan içerisinde bulunmaktadır. Irak'ın güney bölgesi, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn arasındaki çok dar bir koridorla sınırlı olan bu stratejik kaynağın dünya pazarlarına sunulması büyük oranda Hürmüz boğazı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu denli stratejik bir kaynağın küçük bir alan içinde yer alması ve çok rahat kontrol edilebilen bir yerden dünya pazarına sunulması petrole ilişkin kaygıların artmasına yol açan nedenlerden bir diğeridir.

Ortadoğu bölgesinde tesis edilecek istikrar ve güven veya kargaşa ve çatışma hali dolaylı olarak dünya piyasalarını da yakından etkileyecektir. Zira Körfez bölgesindeki Arap ülkeleri ile İran'ın hidrokarbonun piyasa fiyatının belirlenmesindeki ağırlığı bilinmektedir. Petrol üreticisi bu devletlerin üretim kapasitesini azaltma veya artırma kararları piyasadaki petrol fiyatlarını belirlemedeki etkin bir faktördür. Lakin bu faktörün tek belirleyici olmadığı altı çizilmelidir. Petrolün uluslararası ekonomideki konumunda asıl belirleyici olan, arzdaki gelişmelerle piyasadaki talep arasındaki ilişkinin varlığıdır.

Bu çerçevede, dünyadaki büyük aktörler bu kadar hassas bir bölgede bu kadar stratejik bir kaynağın bulunması dolayısıyla hayata geçirmek zorunda oldukları bazı önleyici tedbirlere başvurmaktan çekinmemektedirler. Uluslararası güç odakları kendi güvenlikleri açısından hayati buldukları bazı tedbirlerin alınmasını ihmal etmemişlerdir. Petrol ikmal bölgelerinin çeşitlendirilmesi, mevcut petrol kuyularının üretim kapasitelerinin artırılması için yatırımların teşvik edilmesi ve petrol kaynakları bakımından zengin devletlerde kendilerine bağımlı yönetimlerin iktidara getirilmesine dikkat edilmesi gibi tedbirler bunlardan sadece bazılarını oluşturmaktadır. Petrolün rahat taşınması ve üretilmesi amacıyla Batı ülkelerinin kontrolünde güvenli bir coğrafyanın yaratılması hedefi bu güçlü aktörlerin ortaya koydukları dış politikalarında sürekli önemli bir yere sahip olmuştur (Müller, 2006: 163-176). İfade edilen dahilinde, ABD'nin 2003 Irak müdahalesini de bu kapsam ve hedefler göz ardı edilmeden değerlendirmek daha sağlıklı analizlere ulaşılmasını sağlayacaktır.

Bugün itibariyle, güç dengelerinin yeniden belirlendiği Ortadoğu'da kısa vadede geleceği öngörmek zor gözükmektedir. Bir taraftan fosil enerji kaynaklarının aşırı derecede ve kontrolsüz kullanılması küresel ısınmaya yol açmakta ve Dünya'nın geleceğini tehdit etmektedir. Diğer taraftan Dünya petrol üretiminin üçte birini oluşturan Ortadoğu bölgesinin savaşlarla ve bölgesel istikrarsızlıkla çalkalanması, geleceğe güvenle bakılmasını güçleştirmektedir. Petrolün temel enerji kaynağı olarak dünya ekonomilerinin vazgeçilmezi olmasından itibaren, petrol zengini Ortadoğu'da siyasi istikrar sürekli tehdit altında bulunmaktadır. Bu bakımdan, uluslararası güç odaklarının hakimiyet kurmak için yarıştığı stratejik öneme sahip bu bölgenin daha uzun süre tehditlerin ve istikrarsızlıkların beslendiği bir coğrafya olması kaçınılmaz gibi gözükmektedir (Ayoup, 2006: 39-47).

IV. NÜKLEER TEHDİT VE YENİDEN İNŞA EDİLEN GÜÇ DENGESİ

Soğuk Savaş döneminden 21. yüzyıla, barışçıl ya da askeri amaçla, kapsamlı ve etkili kullanıldığı takdirde nükleer kapasite, hemen her anlamda en temel “güç” kaynaklarından birisini teşkil etmekte, bu nedenle de birçok ülke “nükleer güç” sahibi olmak istemektedir (Kibaroglu, 2013: 11). Hem dış müdahalelerin yaşandığı ve yaşanması riskinin yüksek olduğu, hem de bölge-içi dengelerin önem arz ettiği Ortadoğu’da da nükleer silah gibi caydırıcılığı yüksek bir güçle donanmak ulaşılmak istenen hedeflerdendir. Bu hedef, yeni riskleri beraberinde getirmektedir. Zira bölgenin girift ve kırılğan yapısı sebebiyle hassas dengeler üzerine kurulu güç dengelerinin herhangi bir devletin lehine bozulması çok ciddi karışıklık ve çatışmalara neden olabilecektir (Leday, 2007: 93-106). Bu noktada, nükleer atıklar başta olmak üzere, ifade edilen tehdidin çevresel boyutu da göz ardı edilmemelidir (Kum, 2009: 209).

Nükleer güç olgusunun paradoksal bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bir yandan bu güç, stratejik avantaj sağlasa da; diğer yandan güç dengelerinin yeniden inşası noktasında riskleri de beraberinde getirmektedir. Bölge açısından, nükleer silaha sahip (bilinen) tek devlet olan İsrail bir taraftan nükleer silahların yayılmasını engelleyen anlaşmaya imza koymakta direnmekte, diğer taraftan nükleer silahların bölgede, özellikle İran ekseninde yayılmasının istikrar ve güvenlik açısından büyük bir tehdit oluşturduğu görüşünü dile getirmektedir. Fakat karşı/t perspektiften İsrail’in, bölgenin denge siyasetinde önemli bir aktör olması İran’ın nükleer silah üretme motivasyonunu canlı tutan bir diğer olguyu teşkil etmektedir (Topak, 2013).

Uranyum zenginleştirme kapasitesi ve nükleer program sayesinde İran’ın nükleer silaha sahip olma konusunda çok büyük mesafeler katettiği ve ciddi potansiyel bir tehlike oluşturduğu iddia edilmektedir. İran’ın nükleer program geçmişi, Şah dönemine kadar uzanmaktadır. İslam devriminden sonra İran’ın nükleer programına son verdiği ve fakat Irak’la yapılan savaş sırasında nükleer programın önemi ve gerekliliği düşüncesinin ortaya çıkması ile sivil amaçlı nükleer araştırmalara yeniden başladığı ileri sürülmektedir. İran’ın yürüttüğü nükleer programının nihai amacı konusunda iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüş, İran’ın deklare ettiği gibi sivil amaçlı nükleer program yürüttüğü konusundaki açıklamasının gerçekleri yansıttığı ile ilgilidir. Karşıt görüşe göre ise İran’ın, Pakistan, Hindistan, İsrail ve Rusya gibi nükleer silahlara sahip ülkelerle çevrili olduğu için hem kendini savunmak hem de bölgesel bir güç olmak bakımından siyasi hedeflerle nükleer silah elde etmek istediği ileri sürülmektedir. Daha gerçekçi ve ihtimal dahilinde gözükken sava göre, İran herhangi bir

seçenek üzerine vurgu yapmaksızın gerçekten nükleer kapasiteyle donanmak istemektedir. Zira birincisi, İran'ın bölgesel bir güç olduğu konusundaki iddiasının gerçek olabilmesinin temel şartlarından birisi nükleer silaha sahip olmaktır. İkincisi, nükleer silah teknolojisine sahip olmak, İran rejiminin baş düşman olarak ilan ettiği İsrail'e karşı güç kazanmasının ve Müslüman dünyada prestij sahibi olmasının da yine temel şartlarından birisidir.

Fransa, İngiltere ve Almanya'nın askeri nükleer programından vazgeçmesi ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun kontrolünü kabul etmesi karşılığında İran'la sivil nükleer alanda teknik bir işbirliği yapmayı, destekleyici ekonomik yardımlarda bulunmayı ve güvenliklerini garanti etmeyi bir paket halinde sunarak Tahran yönetimini ikna etmeye çalışmaları (Djalili, 2007: 32-43) ve Mayıs 2010'daki Nükleer Takas Anlaşması gibi girişimler söz konusu olsa da, İran-İsrail-ABD ekseninde karşılıklı güvensizliğin ortadan kalktığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bu noktada şu soru karşımıza çıkmaktadır: Eğer İran bütün baskılara rağmen nükleer programın devamında ısrar ederse, ABD İran'ı müdahale edilmesi gereken yeni bir hedef olarak seçecek midir ve bu ihtimalin gerçekleşmesi ne gibi sonuçlar doğuracaktır? (Dinç, 2010: 21-33) Böylesi bir müdahalenin ne şekilde gerçekleştirileceği de bir diğer tartışma konusudur. Nükleer araştırma mekanlarının havadan yapılan müdahalelerle veya komando indirmesiyle yok edilmesi seçeneğinin bu tür yerleşimlerin çok iyi korunması ve geniş bir coğrafi alana yayılmış olması gerçekleriyle beraber düşünüldüğünde çok da sonuca hizmet etmeyeceği bilinmektedir (Encel, 2007: 49-60). Öte yandan, İran'a karşı uygulanacak olan ekonomik yaptırımların petrol piyasaları üzerinde çok olumsuz etkilerde bulunacağı gerçeği İran'ı güçlü kılan bir etmen olmaktadır. Yönetiminin istikrarsızlaştırılmasıyla nükleer programın askıya alınması seçeneğine gelince, Molla yönetiminin hala ayakta durduğu göz önünde bulundurulursa bu seçeneğin çok gerçekçi olmadığı görülmektedir. Haziran 2013'de önceki dönem(ler)e kıyasla daha ılımlı bir isim olan Hasan Ruhani İran Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Her ne kadar Ruhani'nin yapmış olduğu açıklamalar sonucunda İran'ın nükleer programına dair BM'ye kapılarını açabileceği düşünülse de, bu noktada Batı'nın kabul etmesi gereken "İran gerçeği" bulunmaya devam etmektedir (Berber, 2013).

İsrail, nükleer silahla donanmanın kendi güvenliği ve hatta kendi varlığı açısından vazgeçilmez olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. İran ekseninde, kendi açısından nükleer silaha sahip olma girişimi, kendisini çevreleyen "düşman" Arap devletlerinin saldırılarından korunmak için vazgeçilmez bir stratejik güç olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla İsrail, Arap devletleri-

nin olası saldırılarına karşı kendini savunabilmesi ve güvenliğini garanti altına alabilmesi açısından nükleer silaha sahip olmanın çıkarları için vazgeçilmez olduğu konusuna vurgu yapmaktadır.

İfade edilen hususlar ve yaşanan güç müdahalesi çerçevesinde Soğuk Savaş döneminde müşahade edildiği gibi 21. yüzyılda da özellikle Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip olma yarışının bütün hızıyla devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Mevcut güç dengelerinin tesis edilmesi ve düşman olarak telakki edilen İsrail'e karşı üstünlük kurmak bakımından İran başta olmak üzere bölgenin diğer aktörlerinin bu yarışa girmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Bu ihtimalden ötürü de İsrail'in, haricinde ortaya çıkabilecek nükleer programlar konusundaki hassasiyetinin devam edeceğini söylemek mümkündür. Öyle ki, ABD ile birlikte, bu konuda en küçük bir riske bile yer vermeyeceklerinin altını her fırsatta çizmeleri (Hamel, 2007: 49-58) bu görüşü destekler mahiyettedir.

V. SONUÇ

11 Eylül ve sonrası bağlamında zikredilen bütün belirsizliklere rağmen, Ortadoğu'da daha uzun yıllar karışıklığın, istikrarsızlığın devam edeceğini ve siyasi ortamın zorluklarla dolu olacağını eldeki veriler ışığında ileri sürebiliriz. Arap Baharı olarak adlandırılan süreç de bu savı destekler mahiyettedir. İfade edilen çerçevede, toplumda radikal İslamcı hareketlerinin etkisi devam etmektedir. Amerika ve Avrupa karşıtlığı her geçen gün yükselmekte, batılı değerlere karşı Ortadoğu halklarının bir bölümünün itirazları devam etmektedir.

Bütün dünya için olduğu gibi Ortadoğu için de ivedi ve kesin değerlendirmeler ve gelecekle ilgili yapılmış olan öngörüler gerçekçi sonuçlarla uyuşmamaktadır. Özellikle girift bir siyasi ve toplumsal yapıya sahip olan Ortadoğu bölgesinde geleceği öngörmek gayet zordur. Dolayısıyla bu konuda yapılan her değerlendirmenin ve öngörünün ince elenip sık dokunması ve bölgedeki sosyal ve siyasi yapının derinlemesine tahlil edilmesi önemlidir.

11 Eylül'ün akabinde Ortadoğu'ya ilişkin Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin hayata geçirdiği politikaların, karşı karşıya olunan problemlere ilişkin etkin çözümler sunduğu konusunda bazı tereddütler mevcuttur. Çözüm önerilerinin bölgede karşılaşılan sorunların özünü tam olarak uyuşmaması ve onlara tam manası ile bir cevap verememiş olması terörizme karşı geliştirilen stratejinin yetersiz olduğunu kanıtlamaktadır. Bir problemin çözümü konusunda alınan tedbirlerin içeriği kadar problemin iyi incelenmesi ve analiz edilmesi de önemlidir. Ortadoğu bölgesinde terörizmle mücadele konusunda, kullanılan

imkanların sorunların halledilmesinde etkili olmadığı ve yanlış bir strateji uygulandığı sonucuna bugüne kadar elde edilen yetersiz sonuçlardan ve uygulamadaki mevcut pratiklerden yola çıkarak ulaşmak mümkündür.

Demokrasi, uzun bir öğrenme ve kültür birikiminin sonucunda ancak elde edilebilir. Ama Ortadoğu devletlerinin büyük bir kısmı hala geleneksel yapının etkisi altında bulunmaktadır. Bu yapıların büyük bir kısmında büyük değişimler ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu şartlar altında, Batı modelini olduğu gibi tesis etme denemesi büyük riskler taşımaktadır. Suudi Arabistan'la Mısır'ı, Almanya ve İngiltere ile bir tutmak ve onların siyasi ve ekonomik modelini tarihsel gerçeklerden ve toplumsal yapıdan bağımsız düşünerek empoze etmek, daha başlangıçtan itibaren yenilgiyi kabullenmekle eş anlamlıdır. Batılı anlamda demokrasi, yani hükümeti oluşturacak kabinenin seçim yoluyla ve özgürce oluşturulması ve serbestçe kendini ifade etmenin mümkün olduğu sistemlerin bir devlette uygulanma şansının olabilmesi ve kökleşmesi için eş zamanlı olarak sosyal ve kültürel yapılara dayanması ve onlardan güç alması gerekmektedir (Snegur, 2005: 113-123).

Arap Baharı süreci ile birlikte –tartışmaya açık olsa da– gün geçtikçe, Ortadoğu devletlerinde kendi iç dinamiklerinden beslenen gerçek sivil ve demokratik güçler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mevcut sistemin günün gerektirdiği ihtiyaçlara cevap vermemesinden dolayı söz konusu bu devletlerde sivil inisiyatiften doğan yeni oluşumlar belirmektedir. Ortadoğu'da demokrasi kültürünün ve siyasi yapılanmasının yerleşmesi ve kalıcı olabilmesinin gerekliliklerinden birisi de bu tür inisiyatiflerden güç alınması ve yönetimlerin “gerçek manada” sivil halka dayanmasıdır. Demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi konusunda tepeden inmece ve zora dayalı bir şekilde kaydedilen ilerlemeler ancak kısa ömürlü olabilirler.

ABD'nin Irak'a müdahalesi ve Saddam rejiminin devrilmesinden sonra Irak'ta yapılan seçimler ve neticesinde ortaya çıkan sivil yönetim gelecekle ilgili bazı küçük umutların belirmesine neden olmuştu (Mathonnière, 2007: 59-67) ancak yukarıda da belirtildiği gibi sadece dış dinamiklere dayalı ve sivil güce dayanmayan bir demokratikleşme hareketinin kalıcı olabilmesi ve uzun süreli olması zor gözükmektedir. Şurası bir gerçektir ki, refaha kavuşmuş, barışçıl ve istikrarlı bir Ortadoğu'ya ulaşmak için daha uzun ve sancılı yolların kat edilmesi gerekmektedir.

Nükleer tehdit konusuna gelince, hassas dengeler üzerine kurulu güç ilişkilerinin İran lehine kayması Ortadoğu'yu istikrarsızlığa ve kaosa sürükleyebile-

cektir. Ortadoğu denkleminde, Soğuk Savaş dönemine kıyasla nükleer silahın caydırıcı bir güç olması dışında kullanılması riski belirmektedir. Demokratik rejimlere özgü, alınan kararların sorumluluğunu taşıyabilen ve hesabını verebilen yönetimlerin hüküm sürdüğü devletlerde nükleer güce başvurmak gibi kritik bir kararın alınması uzak bir ihtimal olarak kalmaktadır. Lakin Ortadoğu bölgesinde demokratik rejimlerin seyrekliği gerçeği göz önünde bulundurulursa nükleer silahların yarattığı tehlikenin boyutları daha iyi anlaşılabilir.

Uluslararası nükleer silahların sınırlandırılması sözleşmesine bağlı kalınarak, bu çapta öneme sahip bir konunun bazı uluslararası manevralarla sürünce-medede bırakılması dünya istikrarı üzerinde çok ciddi tehditler oluşturmaktadır. İşte bu gerçekler göz önünde bulundurularak, nükleer silahların terörist grupların eline geçmesi riskinin minimize edilmesi ve nükleer silahların yayılmasının engellenmesi konusunda uluslararası ortak bir tavrın geliştirilmesi hayati öneme sahiptir (Delpech, 2007: 181-189).

Bütün bu değerlendirmeler ışığında, 11 Eylül sonrası dönemde yaşananlar ve Arap baharı süreci de dikkate alınarak Ortadoğu bölgesinin orta vadede karışıklığın ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir coğrafya olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ALTUNTAŞ, Ekin Oyan. (2009), *Terörizme Karşı Savaş Stratejisi, Hegemonyası Zayıflayan ABD'nin Yeni Mekân Düzenleme Aracı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- AYOUP, Antoine. (2006), "Sécurité des Approvisionnements Pétroliers: Quelles Perspectives?", in *Revue Politique et Parlementaire (Pétrole: Entre Guerre et Coopération)*, No: 1039, Avril-Juin, s. 39-47.
- BACEVÍCH, Andrew. (2006), "La Véritable Quatrième Guerre Mondiale", in *Politique Américaine*, Choiseul, No: 4 Printemps, s. 65-81.
- BAUCHARD, Denis. (2007), "Un Moyen-Orient En Recomposition", in *Politique étrangère*, Ifri, No: 2, s. 397-410.
- BELTRAN, Alain. (2007), "Du Charbon au Pétrole", in *Questions Internationales (La bataille de l'énergie)*, No: 24, Mars-Avril, s. 8-19.
- BERBER, Seçkin. (2013), "İran Halkının İhtiyatlı ve İyimser Tercihi: Dr. Hasan Ruhani", http://www.bilgesam.org/incele/203/-iran-halkinin-ihiyatli-ve-iyimser-tercihi--dr--hasan-ruhani/#.U4zjn3J_sqM, (Erişim Tarihi: 05.04.2014)
- BRUTON, John. (2006-2007), "La Relation Euro-Américaine en Transition", in *Politique Américaine*, Hiver, No: 6, s. 15-24.
- BURKE, Jason. (2004), *El Kaide Terörün Gölgesi*, (çev. Ebru Kılınç), Everest Yayınları, İstanbul.

- ÇULHAZABCI, Filiz. (2005), “Sömürge Tipi ‘Demokrasi’ ve Genişletilmiş Ortadoğu Projesi”, Mülkiye, Cilt: XXIX, Sayı: 246, s. 227–248.
- DAĞCI, Kenan. (2006), “AB ve ABD’nin Ortadoğu Stratejileri ve Büyük Ortadoğu Projesi”, Büyük Ortadoğu Projesi, Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler, (ed. A. Sandıklı ve K. Dağcı), Tasam Yayınları, İstanbul, s. 175-188.
- DEDEOĞLU, Beril. (2006), “NATO, Terör Odaklı Stratejiler”, Avrupa Birliği’nde Değişen Dinamikler, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı & TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ortak Çalıştay Raporu, s. 23–28.
- DELPECH, Thérèse. (2007), “L’arme Nucléaire au XXIe Siècle”, in *Politique étrangère*, No: 1, Ifri, Armand Colin, s. 181–189.
- DİNÇ, Artum. (2010), “İran’a Olası Bir ABD ve İsrail Saldırısı ve Sonuçları”, 21. Yüzyıl, Haziran Sayı: 18, s. 21–33.
- DJALİLİ, Mohammad-Reza. (2007), “L’Iran sur la Scène Internationale”, in *Questions Internationales*, No: 25, Mai–Juin, s. 32–43.
- DYSON, William E. (2010), *Terrorism, An Investigator’s Handbook*, 3. ed., LexisNexis, NJ.
- ENCEL, Frédéric. (2007), “Des Frappes sur l’Iran ?”, in *Politique Internationale*, No: 116, été, s. 49–60.
- ERSOY, Hamit. (2002), “Ulusal Çıkar Aracı Olarak Uluslararası Politikada Terörizm”, Polis Bilimleri Dergisi Cilt. 4 (3–4), s. 15–26.
- FİLİU, Jean-Pierre. (2007), “Al-Qaida: La Bataille du Jihadistan”, in *Politique Internationale*, été, No: 116, s. 65–80.
- GÜNAL, Altuğ. (2004), “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Ege Academic Review*, Vol: 4, Issue: 1, s. 156–164.
- HAMEL, Tewfik. (2007), “Le Programme Nucléaire Iranien, Une équation Aux Multiples Inconnues”, in *Défense Nationale et Sécurité Collective*, No: 7, Juillet, s. 49–58.
- HASSAN-Yari, Houshang. (2010), “Politique étrangère des Etats-Unis: Barack Obama et le Moyen-Orient”, in *Géostratégique (Où va l’Amérique de Barack Obama)*, No: 29, 4 Trimestre, s. 157–169.
- KELLNER, Thierry. (2006), “La Politique Pétrolière de la République Populaire de Chine: Stratégies et Conséquences Internationales”, in *Revue Française de Géopolitique Outre-Terre (Puissance Chine?)*, érès éditions, No: 15, s. 425–470.
- KİBAROĞLU, Mustafa. (2013), “Enerji mi? Silah mı? Nükleerin İki Yüzü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 5, Sayı: 58, s. 10–22.
- KUM, Hakan. (2009), “Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Dünya Piyasalarındaki Son Gelişmeler ve Politikalar”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 33, s. 207-223.

- L'HUILLIER, Hervé. (2007), "Les Chinois à la Conquête des Hydrocarbures de la Planète. Esquisse d'une Approche Intégrée", in *La Revue Internationale et Stratégique*, No: 65, Printemps, s. 37-49.
- LEDAY, William. (2007), "Equilibres Militaires et Stratégiques au Moyen-Orient", in *Hérodote (Proche-Orient, Géopolitique de la Crise)*, No: 124, 1er trimestre, s. 93-106.
- LIND, Michael. (2007), "Le Monde Après Bush", in *Le Débat Histoire, Politique, Société*, Gallimard, No: 143, Janvier-Février, s. 105-112.
- LOROT, Pascal. (2007), "Géopolitique des Hydrocarbures", in *Questions Internationales (La bataille de l'énergie)*, No: 24, Mars-Avril, s. 35-44.
- MATHONNIÈRE, Julien. (2007), "Ne Condamnons Pas Trop Vite la Guerre en Irak", in *Défense Nationale et Sécurité Collective*, No: 7, Juillet, s. 59-67.
- MITCHELL, John V. (2006), "L'autre Face de la Dépendance énergétique", in *Politique étrangère (Dossier: Le Moyen-Orient de l'énergie: Nouveaux Défis, Nouvelles Options)*, No: 2, Avril-Juin, s. 255-269.
- MURPHY, John M. (2003), "Our Mission and Our Moment: George W. Bush and September 11th", *Rhetoric & Public Affairs*, Volume: 6, Number: 4, Winter, s. 607-632.
- MÜLLER, Friedemann. (2006), "Le Nouveau Grand Jeu", in *Revue Française de Géopolitique Outre-Terre (Asie Antérieure Guerre à l'Iran?)*, No: 16, ères éditions, s. 163-176.
- NAVON, Emmanuel. (2007), "Israel a-t-il un Projet Géopolitique?", in *Hérodote (Proche-Orient, Géopolitique de la Crise)*, No: 124, 1er Trimestre, s. 69-78.
- PFİFFNER, James. (2006), "Les Décisions de Guerre de George W. Bush: l'Afganistan et l'Irak", in *Politique Américaine*, No: 5, Été-Automne, 35-52.
- SNÉGUR, Julia. (2005), "Le Grand Moyen-Orient des Russes", in *Revue Française de Géopolitique, Outre-Terre (Arabes Malheureuses-I)*, No: 13, ères éditions, s. 113-123.
- TANGÖR, Burak ve Sayın, Sevinç. (2012), "Avrupa Birliği'nin Terörizmle Mücadele Stratejisi: Yeni Bir Bütünleşme Alanı mı?", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 11, No: 1, s. 85-118.
- TOPAK, Tayfun. (2013), "Uluslararası Sistemde Nükleer Güç Dengesi: İran'ın Nükleer Programı ve Son Dönem Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye'nin Rolü", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol: 6, Issue: 5, s. 693-717.
- YURTSEVER, Hasan. (2004), *İsrail ve Büyük Ortadoğu Projesi, Böl-Parçala-Yönet, Düşünce Yayınları*, İstanbul.

